

4. BLÁZNIVÉ JÍZDY A KARNEVALY

LAICI: BRATRSTVA A LITERÁRNÍ SPOLEČNOSTI

V dlouhodobém sporu biskupů s kanovníky, který byl mnohdy projevem mnohem hlubších rozporů a nezbytně odrážel určitý sociologický profil duchovního stavu, někdy zaujímal své stanovisko i město. Považovalo to za nezbytné. Nejspíše také kanovníci, kteří byli početnější a více spjati příbuzenskými nebo protektorskými pouty s urozenými rodinami ve městě, měli větší vliv na městské úředníky, přinejmenším na severu na purkmistry a městské radní. Pomáhala i knížata. V roce 1466 účetní komora burgundského vévody v Lille nařídila, aby bylo jako obvyklá odměna vydáno šestnáct pařížských sou „biskupovi Neviňátek z kostela svatého Pavla, jemuž bývá zvykem je dávat jako pomoc na vystrojení slavnosti“. Dokonce se zdá, že biskup bláznů daného města měl jakousi záštitu nad různými satirickými společnostmi v průběhu celého roku, chránil je, udílel jim rady a peníze. Účetní komora v Lille biskupovi bláznů rovněž vydala 42 grošů, aby je rozdala „tovaryšům z náměstí Petit Fret jako příspěvní na výdaje na vystrojení slavnosti a výzdobu procesí“. Biskup bláznů vyhlašoval program tohoto procesí, což bylo procesí Panny Marie od Vinného loubí. Udělovaly se ceny a odměny: každoročně soška Panny Marie Vítězné zdobená sluncem s korunou z dvanácti hvězd a kopím pod nohama, která prý stála nejméně dvanáct pařížských liber, a jako druhou cenu stříbrný měsíc o šesti librách; nejkrásnější vůz obdržel věnec o dvanácti librách stříbra (dvě pařížské libry). Po průvodu se konaly hry a společnost, která uvedla „nejveselejší a nejlíbivější bláznivou hru, jaká se kdy hrála v tomto městě v posledních 99 letech“, měla získat tříliberního výra nebo sovu; druhou cenou měla být straka za třicet sou. Šlo o neustálou podporu, kdy prémie měly podněcovat nejen k výdajům a úsilí spojenému s výrobou kostýmů a dekorací, nýbrž i k nové tvorbě.

Zdá se tedy, že *papež* nebo jinde *biskup* zvolený dětmi z chóru a nižšími kleriky z katedrály měl v rukou celou řadu her a zábav. Nakonec, přinejmenším v severofrancouzských městech, zaujímal uznávané funkce a podle svého ovlivňoval i jiné svátky než svátek bláznů. To

svým způsobem prodloužilo ohlas svátku bláznů, který byl zárukou celého cyklu zábav.

Je jisté, že za těchto okolností obyvatelé velkých měst, chcete-li lid, pohlíželi na potlačování svátku bláznů s velkou nelibostí. Bylo to víc než ohrožení jedné z největších slavností v roce. V Troyes, kde se od vyhlášení Pragmatické sankce v roce 1438 svátek už zřejmě nekonal každoročně, se o několik let později všude rozhlašovalo, že má být úplně zrušen. V roce 1445 kanovníci ze tří kolegiálních kostelů vyburcovali dav (možná se jím však nechali vést) a na vlastní náklady nechali zbudovat lešení, na nichž autoři improvizovali ostře kritické hry zaměřené proti biskupovi a neblahému zákonu; první lednovou neděli „ti z kapituly svatého Petra, svatého Štěpána a svatého Urbana na vysokých pódiích předvedli hru postav ostouzejících a urážejících biskupa a nejvýznamnější katedrální hodnostáře, kteří na základě Pragmatické sankce požadovali zákaz tohoto svátku“. Hra na scénu uváděla tři alegorické postavy: „Pokrytecvi, falešné zdání a předstírání, které lid považoval za biskupa a dva kanovníky, kteří chtějí zabránit konání svátku, což rozumné lidi pohoršilo a rozzlobilo. A navíc, což bylo horší, ti, kdo hru hráli, říkali mylná slova, která nesvědčila o dobré víře.“

Město nebylo možné bez protestů připravit o svátek bláznů. Zároveň však vidíme snahy, které ho měly – pokud měl být zachován – zbavit náboženského rámce, oddělit ho úplně od veškerých paraliturgických úkonů a svěřit za něj veškerou odpovědnost světským sdružením či bratrstvům.

Každá společnost se jako přirozené či ustavené společenství projevuje buď vážnými a poučnými, nebo bláznivými či burleskními oslavami. Tak tomu bylo u gild a čtvrtí či farností, italských *pievi* a *populi*, městeček a předměstí. Ve velkých městech každá čtvrt spontánně připravovala pouliční představení, která byla dokladem „sousedské“ solidarity a zvyšovala věhlas společenství u ostatních; drobné, krátké a jednoduché inscenace na narychlo zhotovených pódiích, které kromě několika nárazek v kronikách a v některých dokumentech nezanechaly žádné stopy. I v tomto případě jediné zmínky o této minulosti her lidových společností pocházejí ze severofrancouzských měst: v Lille se obyvatelé scházeli na křižovatkách hlavních ulic své farnosti kolem lešení označených korouhvemi nebo čerstvě zasazenými stromy. Tam „pán tohoto místa“, další žertovná funkce, tentokrát světská, zvolený aklamací podobně jako malý biskup bláznů zvolený ministranty, předsedal shro-

máždění, rozdával cukroví dětem, věnce růží dívkám a žertovně či burleskně hrál vladaře, čímž se vysmíval mocným.

Všude, v každém městě, v každé společnosti nacházíme zalíbení v hrách a zábavách, v oněch mnohdy zcela bezdůvodných kolektivních veselících, které vycházejí ze starobylých a pozapomenutých tradic, ba i z náboženských projevů a lidových kultů, ale zároveň jsou podkladem a potvrzením společenské a politické moci.

Potřeba ukazovat se před sousedy, spočítat se a měřit, jak pevná jsou různá pouta solidarity, v první řadě vysvětluje, proč se přikládal takový význam každému procesí pořádanému v ulicích města, ať už při jakékoli příležitosti. Tyto průvody jsou jasným a viditelným dokladem velikosti dané skupiny a její soudržnosti. Jsou první známkou naší dnešní záliby v průvodech kráčejících za prapory, znaky a transparenty.

Procesí ukazuje počet a bohatství. Nejprve při velkých slavnostech pořádaných při královských nebo knížecích návštěvách. Anonymní básník obšírně popisuje příjezd Karla VIII. do Troyes v roce 1486 a v nadšení ho uvádí bohatství cechů, které krále vítají, zejména papírníků, „oděných s velkou okázalostí v šarlatu a na krásných silných koních. [...] Aby mohli přijít, nechali téci Sein, zdvihli stavidla a opustili své mlýny. Každý z nich tak učinil s radostí. Všichni měli pěkné saténové kabátce.“

V Londýně v předvečer svátku Jana Křtitele *aldermen* zrušili zákaz nočního vycházení a dovolili davům procházet se ulicemi; dali je však hlídat ozbrojenou hlídkou, která se brzy stala příležitostí a záminkou k barvitému představení, *marching watch*, jehož se účastnily všechny gildy v nejkrásnějších šatech.

Průvod tak poskytoval zábavu a byl záminkou k hrám od těch nejvážnějších po ty nejlidovější: uspořádané skupiny, gesta a napodobování, kavalkády, alegorie a nakonec herci a kejklířská představení, která přejímala někdejší zvyklosti a pozvolna se rozvíjela o další nápady s využitím saní nebo vozů se stále větším počtem zastávek. To vše vedlo ke vzniku kočovného divadla.

Scénická představení tak velmi často provázela náboženské, politické či společenské projevy a od tvorby v kroužku věřících se ochotně přecházelo k tvorbě podnícené laickou komunitou.

Náboženské divadlo bylo mnohdy záležitostí náboženských bratrstev, zejména pokud šlo o *Mysteria o umučení Páně*, ale také pokud šlo o *Mirakula*, která někdy vycházela ze čtení, nejprve bez příkras, později

v den svátku příslušného světce zpestřeného ilustracemi, pohyby a zpěvem. Patrony ševců po celé Francii byli svatý Crépin a svatý Crépinien. V Paříži se předváděla hra: „Život a umučení svatého Crépina a Crépiniena s postavami byla předvedena díky penězům domu božího milosrdenství a všech bratří a služebníků, kteří tam tehdy byli a jejichž jména následují“ (1445, den svatého Kryšpína, 31 účastníků).

Každé západní město tak od 13. století a zejména po roce 1300 skýtá mnoho příkladů těchto představení, provedených buď některým sdružením souvisejícím s katedrálou, bratrstvem Panny Marie, nebo sdružením příslušníků určitého řemesla, nebo ještě častěji, pokud šlo o svatojakubské hry, poutnickým bratrstvem, které mělo vlastní kostel či kapli, pořádalo výroční hostiny a předvádělo své *mirakulum*.

V Arrasu velmi proslulé bratrstvo žakérů a měšťanů, známé již od roku 1194, dalo uvést *Hru pod loubím* (v červnu 1276) a *Hru o svatém Mikuláši*. Mezi jeho členy patřili lidé jako Adam de la Halle, jehož v roce 1282 anjouský král povolal do Neapole. Bylo to sdružení profesní (žakérů a minstrelů) a charitativní. Věnovalo se zejména péčí o malomocné a ve své kapli přechovávalo zázračnou svíci, kterou prý Panna Maria věnovala na jejich uzdravení. Toto bratrstvo, nazývané *carité de la Candoile et des Ardents*, mělo mnoho členů. Víme, že je řídili tři starostové a více než dvacet volených konšelů. Ve městě i v celé zemi si vydobylo značný vzhlas a na jeho tři výroční svátky, během nichž městem nosili slavnou svíci, se scházelo velké množství lidí.

Jiné skupiny se ve zcela jiném duchu věnovaly především básnickým hrám. Tyto společnosti, které se nazývaly *Puy* (*Puy des Palimods* v Rouenu nebo *Puy* ve Valenciennes, v Lille, v Arrasu či Amiensu), vznikly většinou z velmi starých náboženských bratrstev, která se postupně po roce 1400 vyvinula v jakési literátské společnosti nebo akademie. Jejich členové se scházeli, aby četli svá díla nebo díla, která jim poslali přátelé. *Puy* každoročně pořádaly básnickou soutěž, téměř vždy k počtu Panny Marie na oslavu všech jejích ctností. Literátská společnost z Rouenu uspořádala *Mysterium o umučení Páně*. Některé oceněné sonety zcela profánního rázu však opěvovaly nejen ctnosti, nýbrž i krásu, a téměř všude bývaly tyto schůzky literátů příležitostí k různým radovánkám a k zábavě. *Puy* z Amiensu ukládala svému předsedovi, volenému na Hromnice, aby o svátku Panny Marie, na Svátek všech svatých a o Vánocích dal skládat balady na počest Panny Marie; měl však také předsedat velkému lidovému shromáždění nazývanému „chlebové shromáždění“,

což bylo jakési posvícení, kde se rozdávaly potraviny a kde se udílela cena nejlepšímu „básníkovi“; předseda měl také uspořádat velkou hostinu, „kterou dá připravit na vlastní, byť nepřehnané náklady“, a během tohoto jídla v den Hromnic se předvede mysterium; všem přítomným dá zelenou čepici a tomu, kdo „u stolu složí nejlepší královský zpěv na zadaný refrén“, sříbrný věnec. Poslední z jeho povinností mu ukládala „dát udělat obraz ukazující mysterium nastudované členy bratrstva pro výroční hostinu a hlavní svátek řečeného bratrstva; obraz bude předveden na obvyklém místě v katedrálním kostele v Amiensu o Vánocích, kdy starosta vezme a odnese obraz z předchozího roku, který byl uložen na tomto místě“.

Na severu existovaly také tzv. komory rétoriků, rovněž ve formě náboženských bratrstev, každá pod ochranou určitého světce, s vlastním emblémem a heslem, s pokladnou spravovanou pokladníkem. Mnohdy se nazývaly podle nějaké květiny; v Lovani to byly růže, kopretina, petržel, lilie a maceška, přičemž každá byla znázorňována v alegorické podobě – emblém růže zpodobňoval sedící ženu (svatou Dorotu), jíž v zahradě dítě podává košík plný květů. Komory pořádaly představení (*První radost Panny Marie* v Bruselu v roce 1444), ale především organizovaly básnické soutěže. V Antverpách se v roce 1496 utkalo 22 komor z několika měst a měly ve verších odpovědět na otázku: „Jaké je největší mysterium nebo největší milost, jež Bůh prokázal lidem pro jejich spásu?“ Vyhrála lovaňská Růže a jako cenu obdržela čtyři mísy stříbra, strom a obraz svatého Lukáše rovněž ze stříbra. Původně to patrně byla přísná společenství, později zaměřená na vtípnost a duchaplnost a na básnické zábavy, někdy však – prý zdrženlivě – holdovala i divadlu.

Všechno to soupeření mezi různými bratrstvy a společnostmi i sdruženími obyvatel určité čtvrti nebo příslušníků určitého řemesla nezbytně vedlo k velkým výdajům. Přehlídky a hry byly příležitostí ukázat své bohatství, dát všem najevo svou sílu a společenskou prestiž: „Tím byli Angličané nadměru ohromeni, neboť si nikdy nemysleli, že by v jednom městě mohlo být tolik bohatých a urozených lidí“ (Paříž, 1413). V každém případě se tyto výdaje považovaly za naprosto nezbytné a kromě zábavy (zdarma) a potěšení ze vzájemného setkání je svátek čímsi jako povinností, veřejným výdajem, který má nést celé společenství nebo jeho nejbohatší příslušníci, ať chtějí či nechtějí.

Město pomáhalo společnostem, což mnohdy byla náboženská bratrstva, hradit výdaje tak, že jim vyplatilo podporu, kterou písaři velmi

přesně zaznamenali do městských účetních knih: „Na žádost předloženou konšely a bratry Božího milosrdenství, Panny Marie, svatého Mikuláše a svaté Kateřiny na předvedení a provedení mysteria svaté Kateřiny a na lešení (...) dvacet tourských liber“ (Rouen, 1454). Nebo také, v Amiensu v roce 1413, bratrstvu Nesvětější svátosti tři libry „na pomoc k úhradě velkých výdajů, které mělo a vydalo na uspořádání slavnosti o Umučení Páně a Jeho Vzkříšení a také na výdaje a náklady na tribuny, kde byli usazeni páni rychtáři, purkmistr, konšelé a několik městských radních“.

Někdy, pravda, se stávalo, že gildy a bratrstva nesly veškeré náklady samy, neboť je k tomu donutilo očekávání obyvatelstva a tlak, který na ně vyvíjelo vedení města. V Anglii slovo *livery* (obřadní uniforma v barvách gildy) nakonec označovalo samotnou společenskoprofesi skupinu, nebo přinejmenším užší skupinu těch, kdo byli natolik majetní, že si takový oděv mohli pořídit a účastnit se velkých slavností. V Beverly v Yorkshiru se na *Hře o těle Kristově* podíleli pouze mistři krejčí a v roce 1377 bylo jasně řečeno, že „pokud jde o hrad a o slavnost konanou v pondělí v čase prosebním před Nanebevstoupením Páně, každý stříhač příliš chudý, který by neměl slavnostní oděv bratří tohoto řemesla, má pouze přispět na výdaje na hrad“. V témže městečku ještě o sto let později, v roce 1465, nařízení kovářů stanoví, že „každý příslušník řečeného řemesla má každoročně, když se uvádí *Hra o těle Kristově*, zaplatit čtyři denáry a každý dělník tohoto řemesla pouze dva denáry“. V těchto anglických městech, zejména na východě a na severu, se o účasti každé gildy na hrách a mysteriích rozhodovalo při jednáních městské rady nebo se spíše, jak se zdá, o ni losovalo: v Norwichi v roce 1449 se tak rozdělovaly role dvanácti her uvedených během svátku těla Kristova: *Stvoření světa, Peklo, Ráj, Noemova archa, Faraon a jeho jízda, David a Goliáš* a pak *Evangelia*. Městečko Bassingbourn v Cambridgeshire, které bylo jen venkovským trhem, uvádělo každoročně na svátek Nejsvětější trojice nejméně dvě představení a 20. července na den svaté Markéty *Hru o svatém Jiřím a drakovi*.

Hry, představení a průvody se tak prosadily jako povinnost a udávaly rytmus plynoucím dnům, přičemž davu kromě almužen, chleba a vína tekoucího v kašních proudem nabízely velkou zábavu. Některé trvaly celou řadu dní, neboť mysterium mohlo být rozděleno do několika dní nebo se mohlo spojit několik různých her do jakéhosi festivalu. Kolem roku 1500 se *Mysterium o umučení Páně* v Amiensu hrálo po čtyři dny,

v Riomu trvalo osm a v Poitiers v roce 1534 deset dní. Následujícího roku v Issoudunu prý trvalo celý měsíc. Anglické festivaly již dlouho nabízely několik desítek her za sebou: 36 v Chesteru a 48 v Yorku. Tyto hry náboženského divadla však už neměly nic společného s prostým ilustrováním Starého či Nového zákona; epizoda biblického příběhu většinou byla jen zámkou k žánrovým scénkám, k líčením všedního života, ke zpěvohrám, královské propagandě nebo i k projevům nesouhlasu.

BLÁZNIVÉ SPOLEČNOSTI

Právě do takového ovzduší, mezi zmíněné cykly scénických her a procesí plná živých barev, gest a zpěvů, zapadají zábavy veselých, bláznivých, burleskních či satirických profánních společností.

Některé, dobře známé, se opíraly o několik profesních skupin a rády předváděly zázračný život svého svatého patrona, někdy spojený přímo s daným řemeslem. Hráni pořádaným obvykle nižšími kleriky a dětmi z katedrálních nebo kolegiálních chórů však především odpovídají hry lidí pohybujících se kolem právníků: notáři nebo spíše jejich koncipienti a úředníci, písaři, všichni ti, kdo se často označují velmi obecně jako *clercs de la basoche* (možná od slova bazilika, a tedy i soud) a kteří jen v Paříži ve skutečnosti tvořili tři jasně odlišné skupiny nebo cechy: právníci písaři z královského paláce již v roce 1302 obdrželi od Filipa IV. Sličného jistá privilegia a měli právo být za drobnější přestupky souzeni vlastním soudem a ukládat či vybírat pokuty, dále tu byli písaři ze Châteletu a konečně písaři z Účetní komory, méně početní a nepochybně i méně vlivní. Tyto společnosti písařů, a především první z nich, byly uspořádány po způsobu „království“, tedy podobně jako společenství obchodníků nebo žoldněřů, lidí, kteří v porovnání s tradičními profesními organizacemi dávali více najevo svou nezávislost. Král nebo oba králové cechů právníků byli v Paříži postavy, s nimiž museli počítat všichni od Soudního dvora i celý ostrov Cité. Jejich společnost pořádala v den svého svátku představení, jako tomu bývalo i v mnoha jiných městech v zemi: v Pírkardii to byly *rébusy*, kritické a satirické šprýmovné a burleskní scénky, které na scénu uváděly klíčové postavy. V Paříži to byly od samého počátku 16. století opravdové divadelní hry, rovněž komické a satirické, v podobě moralit. Lze předpokládat, že někteří autoři, kteří zůstali dokonale anonymní, využili příležitosti k útoku na své nepřátele nebo

nepřátele svých ochránců, například krále, a přirozeně si dělali legraci z pánů, soudců a prokurátorů, jak to tom svědčí *Hry a slavnosti z království Bazoché* či „hra a moralita, již je zvykem hrát první čtvrtek po Třech králích a pořádat při ní hostinu na konci řečeného dne“. To již bylo jakési nepokrytě komické a satirické karnevalové představení.

Jiné společnosti, které nebyly vedeny žádnými profesními důvody, si přisvojovaly, a to včetně jména, svátek žáčků z chóru. Byly to *Veselé kompanie* či většinou *Bláznivé kompanie*, které si také volily svého krále nebo královnu, v některých případech také opata či biskupa, přesně jako tomu bylo u církevních svátků. Tyto významné osobnosti kráčely v čele průvodu, obklopovala je družina přátel a služebníků, vynášely překvapivé rozsudky v komediích a parodiích burleskních procesů, jak to naznačují jejich jména – *Soud špatného úsudku* nebo *Stolice špatné rady*. I zde samozřejmě šlo o převrácení pravidel, hodnot a hierarchií. Ve skutečnosti, jak naznačuje už pouhý seznam těchto „veselých společností“ a jejich vůdců jen ve Francii, i v rámci téhož parodického či neuctivého registru nacházíme mnoho různých názvů, což svědčí o snaze určitého města, zejména v severní Francii, odlišit se nějakým originálním nápadem od sousedních měst. Zatímco *Abbé de Maugouvert* (jméno vytvořené ze špatné vlády, označující parodickou protiváhu moci, z žertu stavěnou proti vládě státních úředníků a konšelů) se objevuje v desítkách měst od Abbeville po Besançon a Rodez, v Arrasu vládl se svými Dobrymi dětmi *Kníže z Veselí*, v Cambrai *Opat Skrývaný Zisk*, ve Valenciennes *Kníže Rádovánk* a v Soissons *Kníže mladých*. V Lille to byl *Kníže lásky* nebo *Vládce bláznů*. V Tournai tento *Kníže lásky* nosil zelený klobouk, v Bouchain panoval *Probošt ztřeštěnců* a v Douai se slavil *Svátek oslů*.

Častěji se setkáváme s *Opatem hlupáků*, který měl na hlavě čipatý nebo rohatý čepec připomínající čepici bláznů, ještě častěji s *Knížetem hlupců* a zejména s *Matkou Bláznivkou*, například v Sens a v několika burgundských městech. *Veselou kompanii v Bordeaux* vedla rovněž žena: byla to *Matka Děti* obklopená svými *Děti*. Opět zde nacházíme téma bláznovství a hlupáctví spojené s tématem dětství, a chtělo by se věřit, že by mohlo jít o pouhé pokračování her katedrálního chóru ve městě a v laických společnostech.

Původ a společenský obraz některých bláznivých společností připomínají společnosti šlechtické, nebo přinejmenším vedené šlechtici a bohatými lidmi. V každém případě členstvo bývalo velmi rozmanité a tyto společnosti se těšily ochraně vladaře. V roce 1381 třicet šest šlechticů

z hrabství Clèves, mezi nimi i sám hrabě, stvrđilo listinami opatřenými třiceti pěti pečeti ze zeleného vosku a jednou z vosku červeného *Bláznivou společností*. Jeden františkánský terciář o ní dokonce napsal, že jde o rytířský řád, a dost obsáhle ji zmiňuje ve svých *Dějinnách náboženských řádů* sepsaných počátkem 18. století. Jiný autor uvádí jména oněch třiceti pěti pánů: v čele stál hrabě z Meurs, následoval Dideric Vaneye, pan z Meghenu až po Jeana z Ruckehemu a Walravea z Bethemu. Tito rytíři se zavázali, že pod trestem pokuty „tří starých tourských mincí, které budou dány chudým k počtě boží“, budou nosit na oděvu pod pláštěm stříbrnou nití vyšitého blázna v malé kazajce, na hlavě s čepcem s červenými a žlutými pruhy zdobeným zlatými zvonečky, rovněž se žlutými nohavicemi a černými střevíci, jak v ruce třímá pohár plný ovoce. Měli se scházet druhou neděli po sv. Michalovi, a než se pustí do vlastních záležitostí, měli se podělit o výdaje („nikdo nesmí odejít z hostince ani ze stáje, dokud nezaplatí svůj díl“); ušetřeni byli pouze nemocní a ti, kteří bydleli více než šest dní cesty od místa setkání. Ráno šli všichni společně do kostela Panny Marie v Clèves modlit se za zemřelé druhy a předložit své obětní dary. Poté měli zvolit krále a deset radních, kteří měli po celý rok připravovat slavnosti a schůzky a vybírat peníze: páni dávali o třetinu více než obyčejní rytíři a panoši, hrabata o třetinu více než ostatní páni. Tak vzniklo bratrstvo (říkali si opravdu bratři), hierarchicky uspořádaná společnost laiků, v tomto případě urozených. Byla to společnost pro vzájemnou pomoc v duchovní rovině, která v některých ohledech opravdu připomíná jiné rytířské řády. A Du Tillot uvádí, že všechny erby těchto rytířů byly uvedeny na první straně listin posílaných jménem společnosti.

Nic však neříká, jaké slavnosti pořádali. Zachovalo se jen jméno *Bláznivá společnost*, které je zcela jednoznačné.

Známejší je *Bláznivá kompanie z Dijonu*, která se proslavila svými průvody a hrami. Možná se zpočátku inspirovala společností z Clèves. Neznáme datum jejího založení, ale mnohdy se cituje známý, volně veršovaný text připisovaný burgundskému vévodovi Filipu Dobrému, jímž se v roce 1454 stvrđuje právo každoročně pořádat „vznešený svátek veselých Bláznů“; vévoda uznává, že ty, „kdo ho několikrát zažili a srdcem i tělem povznášeli“, by velmi rozladilo, kdyby byly tyto radovánky zrušeny, a nařizuje, aby jim v nich nebylo nijak bráněno. Tato privilegia ještě v roce 1482 potvrdil pobočník burgundského vévody Jan d'Amboise, biskup a vévoda z Langres: „Nechť je oznámeno na křižovatkách

cest, kde se obvykle vyvolává, aby to bylo dáno na vědomí všem a aby to nikdo nemohl nevědět.“ Zdá se však, že tato dijonská společnost měla zcela odlišný základ a společensky mnohem rozmanitější členstvo než společnost hraběte z Clèves, což svědčí o tom, jak se v průběhu jednoho století změnila poměry. Některé záznamy, psané vždy žertovným stylem („tohoto tisíciletí, v měsíci, kdy je drůbež nejlákavější, Matčiny úžasné skvělé děti z infanterie lumpíků všem bláznům, arcibláznům a podivnům“), ale bohužel všechny velmi pozdní, zaznamenávají příchod významných osobností, například v roce 1616 Jindřicha Bourbonského, knížete z Condé, „který svou přítomností poctil roztomilou a rozpustilou hostinu Matky Bláznivky a ráčil požádat, aby byl do valného shromáždění infanterie zapsán a přijat“, hrabě d'Harcourt, „pro šťastné úspěchy svých zbraní a věrnou službu Králi všemi milovaný miláček dam“, biskup z Langres, který byl uznán „schopným nosit trojbarevnou karkuli a žezlo moudrého bláznovství, neboť v nich jsou všechny radosti čelistí, dvornosti, důvtipu, smělosti, způsobivosti a zkušenosti zubů, které by mohly být požadovány od oblíbence kabaretu“. Mnozí členové ale byli obyčejní měšťané, měšťtí hodnostáři, notáři, právníci, kupci a mistři od různých řemesel. Žádná listina nemluví o hierarchii ani o rytířských ideách či praktikách, které by je připomínaly.

Právě naopak, kompanie se označuje za *infanterii* po způsobu městských hotovostí, jež paroduje. Schází se v Míčovně v Poissonnerie. Protože je uspořádána jako veselá a bratrská společnost, nepřebírá strukturu elitářského řádu urozených rytířů, nýbrž spíše jakéhosi vymyšleného království. Do čela byl aklamací zvolen ten z členů, který „se stal nejvíce doporučitelný tím, jak dobře vypadá“; ve skutečnosti ten, kdo měl platit nejvíc výdajů. Získal tak titul Matka Bláznivka a obklopoval ho celý dvůr a služebnictvo po způsobu knížecího paláce s vlastním kancléřem a vrchním podkoním, s rádci, hodnostáři a soudními úředníky. Správce financí, rovněž volený celým shromážděním, dbal, jak říkají stanovy, „na naplnění našich břich, na pocty, výsady, přednostní práva, privilegia a svobody vhodné k povznesení nálady, to vše za běžně stanovený poplatek z rybolovu v našich rybnících v Chaumes, Auvnetu a dalších místech, na něž podle běhu měsíce máme právo“. A tak tomu je se všemi funkcemi a povinnostmi: záznamy o parodické volbě a uvedení do funkce, které si dobírají vážné úřady – „Dáno se zády k ohni, břichem ke stolu za přítomnosti bláznivých notáblů“ – a zdůrazňují nezbytnost náramné zábavy a žranice.

Kompanie vynáší vlastní rozsudky, jimiž urovnává spory svých členů o přednostní zasedací právo či opilecké hádky. Má i své pěší a jízdní stráže, uvedené do funkce stejným způsobem („za běžnou mzdu stanovenou z našich příjmů z jeskyní v Asnières“), a dbá na to, aby neměly „příležitost si stěžovat na hotovost“. Padesátka členů „švýcarské gardy“ Matky Bláznivky, vybraná z nejbohatších řemeslnických mistrů ve městě, se u vchodu do shromáždění snažila při velkých pitkách udržovat pořádek.

Tato společnost všemi svými znaky a atributy dává najevo, že jako svého patrona vyznává bláznovství. Slovo bláznovství se neustále opakuje ve všech dokumentech, ostatně bez velké vynalézavosti a dost jednotvárně. Členové kompanie sami sobě dávali celý arzenál nabubřelých a někdy dost zmatených jmen: „My, legitimní obrazné děti mizerného Dobrého času a Žezla jeho vnuků, synovců a prasynovců, červených, žlutých, zelených, odhalených a mocné huby.“ Rovněž o sobě tvrdili, že jsou „lunatici, potřeštěnci a cvoci, koumáci a vševědové“, nebo také „zvláštní, žoviální, melancholičtí, trhlí, zasmušilí, praštění, fanatičtí, veselí i cholericí“. To vše uvádějí záznamy a stanovy psané velmi volnými burleskními verši. Listina, již se do funkce uvádí „vyslanec kompanie“, který má dbát, aby byla více dodržována pravidla, protože „někteří přespolní i místní běhali jako splašení koně do nejrůznějšího nebezpečí, podnikají dlouhé a nebezpečné cesty, když nebyli pod dohledem ani upozorněni“, obsahuje báseň o 24 řádcích, kde jsou blázni definováni nejméně padesáti různými způsoby jako: „blázen žízňivý, blázen ztřeštěný, blázen s lehkou hlavou, blázen, jemuž jde o dobré jídlo, blázen, který má rád vybrané kousky, blázen rozpustilý chlapík, blázen, který pošilhává po lahvičce“ apod. Zmíněný vyslanec, který „má od naší paní Matky velkou, tučnou a plnou moc nad všemi bláznými ve své legaci“, bude prý mít za úkol sepsat „krásné a rozsáhlé paměti, jimiž obalamutí našeho Zeleného Berně, jemuž je poště ke každým dveřím“.

Jinak se u dijonských členů kompanie účta k bláznovství dávala najevo červenou, zelenou a žlutou barvou: ty se v nejrůznějších a nejfantastičtějších kombinacích objevovaly na oděvech i pokrývkách hlavy, na pečetích a hedvábných šňůrách pojících pečete k listinám, i ve trojím inkoustu, jímž byly listiny psány. Členové *infanterie* samozřejmě třímali v ruce žezla zdobená hlavou blázna a na kápě si dávali přišít rolničky. Standarta nebo korouhev *Matky Bláznivky* se dvěma nebo více cípy měla rovněž tři barvy a představovala sedící ženu oděnou ve žluté, zelené

a červené barvě, s žezlem v ruce, s kloboukem na hlavě a obklopenou „množstvím malých bláznů se stejnou pokrývkou hlavy, kteří jí vylézali zpod sukně a z jejich záhybů se stejnými zlatými proužky“. Sedící žena a hlavy bláznů zdobily také korouhvičky a pečete.

Všechny tyto postavy a zvyky směřují k témuž: k jakémusi rozpuštělému kultu bláznovství. Pokud jde o vlastní obřady, šlo v první řadě (jako u každého společenství nebo bratrstva) o shromáždění, tzn. o hostinu. Každý dostal vlastní pozvání: „Přicházím jménem Matky, Matky vzkvétajících bláznů a mudrců, abych vám sdělil, že už dlouho neviděla svůj milý Dobrý čas.“ Každý přinese nějaké jídlo, kapouna, perličku, kachnu nebo jiné maso a „vše se bude konat na obvyklém místě pro připíjení“. „Nikdo nepřijde v jiných barvách než v žluté, červené a zelené. [...] Kdyby se chtěl někdo nepřítomný chlubit omluvami, bude považován za vymluveného.“

Stejně jako za všech svátků náboženských bratrstev se také o svátku veselé společnosti konalo slavnostní procesí městem, jež procházelo nejkrásnějšími ulicemi, čímž kompanie dávala najevo svou prestiž. Dijonská infanterie, která měla kolem dvou stovek členů, pochodovala v dlouhém průvodu za vozem Matky Bláznivky, parodujícím někdejší válečné vozy nebo *carrocia* z italských měst: byl to těžký povoz tažený jen párem koní řízených kočím oblečeným jako blázen, pokrytý těžkými pruhovanými čalouny s třapci a zvonky, na němž se tyčilo velké bláznovské žezlo, zdobené čtyřmi dřevěnými alegorickými postavami, které podle jedné rovněž velmi pozdní kresby připomínaly ženy z řecké mytologie: bakchantky, sylfidy nebo najády. Průvod byl velmi způsobný a přesně uspořádaný: každý zaujímal místo podle své funkce. Před strážemi kráčel herold nebo několik heroldů, poté jely vozy vezoucí herce a nakonec vůz Matky Bláznivky. Někdy Matka jela vážným krokem na bílém mimochodníku a za ní její „komorné, šest pážat a dvanáct lokajů“, pak kráčel vlajkonoš, šedesát důstojníků, podkoní, sokolník, nejvyšší lovcí a nakonec jezdci s praporcem a *Berň*, mistr soudce se svými dvěma rádci, které na samém konci průvodu střežila pěší stráž, tzv. švýcarská garda.

Postupně se do průvodu mísilo divadlo. Někdy se na křižovatkách přednášely básně. Při některých příležitostech Matka Bláznivka zaujala místo na mnohem rozměrnějším voze taženém šestispřežím, zdobeným přehozy ve třech barvách. Na voze jeli ti, kdo zpívali nebo recitovali verše, prý vinařské básně počestné i neuctivé... Ty, které se zachovaly

a z nichž nejstarší pocházejí nanejvýš z počátku 18. století, buď volají po slavení a radovánkách, nebo žertovně vypočítávají, kde všude jsou blázni, popřípadě popisují dialog osamělé Matky Bláznivky s bláznem držícími se žezla, kteří se snaží, aby jim odpustila jejich nedbalost, nebo jde o smyšlený rozhovor dvou tří vinařů s Dobrym časem. Zřejmě tedy žádné výstřelky ani nactiutrhaní. To však mluvíme o přešpaných textech, jakýchsi „vybraných pasážích“ nebo vzorech, které si lidé neváhali přikrašlovat. Několik autorů nám však ukazuje, že na zmíněných vozích, které se běžně nazývaly „potupné“, jeli hodnostáři nebo i zástupci uznávaných řemesel převlečení za vinaře, celí šťastní, že mohou víceméně improvizovanými satirickými rýmovačkami ostře kritizovat úřady, církve i své vyhlášené nepřátele, osobní i obecně známé.

Tyto svátky se v Dijonu konaly nejspíš v jakoukoli roční dobu, ale nejvíce v březnu až květnu. Potupné vozy se nakonec začaly připojovat za masopustní průvody, přinejmenším o třech posledních karnevalových dnech, a nakonec se staly jejich součástí.

V Paříži jiné bratrstvo šprýmařů, zvané Bezstarostné děti, pochodovalo 1. ledna městem v zelenožlutých převlecích bláznů a v čepicích s rolničkami, rovněž se šaškovským žezlem v ruce; řadili se do průvodu za šestici jezdců, kteří seděli obráceně na oslech; šašci nesli korouhev zdobenou žlutými půlměsíci a transparenty se satirickými nápisy proti lékařům a lékárníkům, a zejména proti podváděným a bitým manželům.

To už je jistá forma karnevalu, podívaná, žert, parodie a satira. Její původ byl zřejmě dost zvláštní a velmi jasný: každé bláznivé kompanii – a v první řadě známé Dijonské infanterii – šlo především o potěšení a zábavu, o hostiny a průvody určené danému uskupení lidí, patrně pouze mužů, různého postavení a profese, a o hry určené pro všechny. Navíc se okázale hlásily k bláznovství a všude uváděly jeho znaky či atributy. Kompanie bezesporu navázaly na slavení katedrálního *svátku dětí* a rozšířily ho jak v prostoru (do celého města), tak v čase (několikrát v roce při různých příležitostech, které mají už jen velmi vzdálenou souvislost s liturgickým kalendářem). Na rozdíl od bláznivých malých ministrantů tentokrát jde o slavnost pro dospělé, slavnost zralých lidí, dobře v obci zavedených, mužů bez pánů, nikoli drobného služebnictva. Jejich tón je proto hned od počátku velmi odlišný: žertovný, šaškovský, spíše dobrácký, dětský, velice posměvačný, ne však opravdu frivolní ani hrubý, a zejména ne obscénní, jakési hraní se slovy, které mohlo pobavit, ale mělo také svědčit o mistrovském ovládnutí jazyka,

o velkém zápalu, o znalosti některých šprýmovných textů připomínaných narázkami či odkazy, to vše v míře pro všechny zcela snesitelné, jako předznamenání pozdějších cvičení důvtipu. Navíc převleky byly předem dány a podléhaly určitým pravidlům. Stanovy mluvily o pobavení, avšak pobavení rozumném, a nepořádky nebyly trpěny.

„Bylo tehdy málo měst, která by neměla tyto šaškoviny, do nichž se zaváděla i směšná hudba,“ píše Du Tillot v roce 1751. Jen málokteré by však ještě zaujaly dnešního člověka. Vzpomínka na ně se buď rychle vytratila, nebo byly dokonale organizované a splynuly s karnevalovým průvodem, nebo je spíše učenci a historikové po velmi dlouhou dobu považovali za bezdůvodné a jalové vtípky, které si nezaslouží sebemenší pozornost.

V Normandii si nevolili Matku Bláznivku, nýbrž Opatu hlupáků. V Rouenu se veselé bratrstvo, které si říkalo Jelímánci, usídlilo v kostele Notre-Dame-des-Bonnes-Nouvelles; v den prosebného procesí za úrodu, tři dny před svátkem Nanebevstoupení Páně, chodili v průvodu v podivných oděvech a zdá se, že jiné hrátky než toto procesí nepořádali. Po nich v tomtéž městě následovalo bratrstvo Hlupáků, kteří si volili svého Opatu a každoročně ho „o masopustní neděli a dalších dnech bakchanálií“ táhli na čtyřkolce ulicemi s mitrou na hlavě a s berlou, v krásném kabátci pošítem perlami. V roce 1587 v tomto městě vydali stostránkovou knížičku, jejíž titul sám o těchto hrách a bláznivostech ve městě dost vypovídá: „Triumfy Opatství hlupáků pod názvem Snění o Desátku, hastroš Opat hlupáků, obsahující vše, co Opatství dalo vybubnovat a vyhlásit od svého vzniku po tento rok. Plus důvtipná píseň, již zbaběle předváděli o masopustních dnech roku MDXI. Plus Ovínova závěť, opět rozšířená z příkazu řečeného opata, dosud nevídaná. Plus Litanie, Antifona a Modlitba pronesená v řečeném opatském domě roku 1580.“

V Evreux se *Facetia Conardorum* – shromáždění („hanebná hromada“) průvod a frašky – konala 11. června na den svatého Barnabáše, patrona žertéfského bratrstva. Bratrstvo, které, jak napsal jeden městský úředník, je složeno „z lidí od práva a dalších, kteří v den svatého Barnabáše páchají rozličné prostopášnosti, jež nedělají čest Bohu, svatému Barnabáši ani církvi“.

V těchto normandských městech se také, tentokrát zcela mimo kostel, slavil svátek osla, o němž Du Cange vážně pojednává ve svém slovníku středověké latiny (1678) v souvislosti s výrazem *Festum Asinorum*,

a v němž se rovněž objevoval Opat hlupáků, který se ukazoval po celém městě, ba i ve vesnicích za městem. Celý houfec, v tomto případě zcela neuspořádaný, cestou zpíval nejrůznější žertovné a víceméně nevázané a nactiutřačné písně. Bratrstvo či kompanie konala v radničním sále jakýsi výsměšný soud. Hlupáci (*connards nebo cornards*) o sobě tvrdili, že skládají písně, žerty a frašky „o všem, co se za rok ve městě přihodilo a co by mohlo vyvolat pomluvy a satiru“. Proto onen burleskní triumfální průvod ulicemi a po cestách a navíc velká parodie soudu: nevázanost a kritický, byť žertovný, ale satirický pohled na význačné osobnosti a na události uplynulého roku.

Všechny tyto kompanie se však, i když velmi různým stylem, jasně hlásily k témuž dědictví: jejich slavnosti více či méně souvisejí s náboženskou tradicí. Některá bratrstva mají svého svatého patrona, jiná podobně jako malí ministranti vzdávají čest bláznovství. I když datum, které rovněž souvisí s nějakým liturgickým obřadem, se může různit, měnit se a více či méně vhodně se ustálit a nakonec splynout s rozsáhlejším a komplexnějším sledem obřadů jiného řádu, žertovný svátek měšťanů si v každém případě ještě uchovává odlesk posvátnosti, kolegiálních her a žertů zděděných ze šprýmů z chóru.

Bobový král a králové her

Laici, význační měšťané či řemeslníci, dokázali proti velmi oblíbeným svátkům a bláznivinám kleriků, podjárnů, dětí a nevíňátek snadno postavit své vlastní zábavy. Bylo tomu tak rovněž v případě známého svátku králů, víceméně žertovného, který zřejmě jen přejímal svátek bláznů pořádaný náboženskými kruhy. Zpočátku se nejspíš slavil jen v rodinách na den Zjevení Páně slavnostním jídlem, pak v kroužku přátel a veselým setkáváním sousedů v ulicích. Jinde, v německých zemích, přinejmenším v zemích římskoněmecké říše, zřejmě tento svátek vycházel z tzv. svátku císaře, který se konal 1. ledna a vyznačoval se působivou burleskní kavalkádou a velkou hostinou. Když byl přesunut na den Zjevení Páně, nazýval se svátek měšťanů, nebo dokonce ještě svátek bláznů a „světší lidé nechtěli v tomto bodě zůstat pozadu za duchovními“. V každé rodině se králem stal ten, kdo našel v koláči ukrytý bob, a ve městě „zvolili na hostině“ krále a císaře. Této funkci se přirozeně nikdo zvolený nemohl vyhnout a pořádání veselíc zajišťovalo vedení města, neboť neslo většinu nákladů a uzavíralo obchod

s nějakým hostinským, u něhož se hostina pořádala. V Besançonu, kde jídlo stálo 13 sou na osobu, z nich obec zaplatila čtyři; v roce 1467 se hostiny účastnilo 238 stolovníků, z toho 52 cizinců a několik šlechticů, mezi nimi Petr a Karel d'Amboise a Jan de Daillon, vyhnaní od dvora za odboj proti králi (tzv. válka o státní pokladnu).

Ve veselém průvodu, který provázel krále procházejícího ostrovem Notre-Dame 6. června 1313, Geoffroi z Paříže zaznamenal: „Adama a Evu, Piláta, jak si umývá ruce, ale hned vedle také bobové krále a lesní muže, kteří dělali náramnou legraci.“ Jsme v červnu: to vážně není období Zjevení Páně, takže se zdá, že jakmile byl tento král zvolen, měl vládnout po celý rok a zaujímal jedno z předních míst mezi zábavnými postavami. Byl to jakýsi víceméně legendární hrdina, spíše pořadatel her, vůdčí postava řídící slavnosti a žertovné obřady. V žádném případě však nejde o pouhou transpozici: bobový král není jedním ze Tří králů, přestože byl do úřadu uveden o jejich liturgickém svátku. Tři králové si zachovali veškerou úctu a ve všech znázorňovaných nebo hraných scénách zaujímají významné místo postav ztělesňujících moc a exotiku. Kdybychom se zabývali jejich zpodobněním, museli bychom uvést, jak jsme již naznačili, nesčetné množství děl, z nichž některá lze jasně přisoudit slavným umělcům. Tři králové představují záhadný Orient, Afriku a Asii a nejsou žádným způsobem „lidoví“; spíše jsou prezentováni jako nádherný předmět obdivu. Ti, kdo hráli jejich role v pantomimách, zůstali v anonymitě. Bobový král je naopak postava vyvolená, vybraná, známá, pán ve městě, známý svou energií a možností utrácet a poskytovat na své náklady zábavu. Je to vůdce, který dokáže lidi vtáhnout do tance a zpěvu.

Ve skutečnosti v několika městech a zejména v severní Francii, kde městská kultura byla velmi živá a kde se více prosadila moc a podnikavost vedení města, financovali pořádání bláznivých svátků sami měšťtí úředníci. V Saint-Omeru obec pravidelně podporovala veselou kompanii lazebníků a ranhojičů – společnost „knížete ulic“ a společnost „knížete veselé naděje“. Rivalita mezi městem a církví v pořádání svátků a v prestiži, která z nich plyne, se zde jasně projevila v případě prodavačů ryb: zatímco opatství svatého Bertina finančně podpořilo mystéria pořádaná prodavači ryb z předměstí Lizel, měšťtí radní podpořili prodavače ryb od Horního mostu. V Cambrai město poskytlo pěkné subvence veselým společnostem nazvaným Společnost knížete bláznů, Jednorožcova knížete, Starosty natřásání zadků a Opata veselého bláz-

novství, samo však každoročně uvádělo v úřad Opata Skryvaný Zisk, zvoleného mezi významnými bohatými obyvateli, kteří mohli platit z vlastní kapsy. Tento opat za pomoci svého převora a dvou majordomů řídil veselou kompanii, která 13. ledna, v den Křtu Páně, na vysokých pódiích z prken ukazovala „skotačení“, frašky a výstupy postav; předsedal vítání význačných hostů a zval kolegy z okolních měst na večeři „do svého paláce“. Tyto svátky zvané „dvacítkové“, dvacet dní po narození Krista, si rovněž uchovaly určitou spojitost s liturgickým cyklem a mohly trvat celý týden. V Arrasu úředníci burgundského vévody a bohatí měšťané každoročně volili Opata veselice, který měl na starost pořádání veřejných her a slavností. Tento opat nosil berlu z pozlaceného stříbra a na své náklady vydržoval skupinu komediantů, kteří v průběhu roku předvedli několik her a písňových recitálů, na něž zvali zpěváky z jiných měst na soutěže. Ceny pro vítěze, obvykle předměty ze stříbra, dobře ukazují zadaná témata nebo zásluhy soutěžících: kříž zvaný *paix* (mír), jaký se líbá během bohoslužeb, a prsten za nejlepší odpověď, „proč do Francie nepřichází mír“ (v roce 1431), skřivánek pro nejmělejšího pěvce, žejdlík a kozel „za hru o mudrci a o opilci“, medvěd „za největší vytrvalost v podvečerní hře“; všichni účastníci dostali stříbrný pohárek a ti z Montreuil růži za to, že přišli z největší dálky.

Tak se zcela jistě vyvíjí městská organizace svátků a her a zvláštní žertovná funkce osob (králů, opatů), které nahradily děti z katedrálního nebo kolegiátního chóru. To vše vždy pod dohledem vedení města a zčásti na jeho náklady, přičemž zbytek nákladů nenesla celá společnost či kompanie formou příspěvků, poplatků či pokut, nýbrž jediný člověk, který k tomu byl zvolen a přinucen: je to dokonalá forma evergetismu, který je tak dobře popsán v souvislosti s antickými městy a nyní se znovu s pozoruhodnou silou projevuje v souvislosti s udržováním a šířením veřejných oslav a podívaných.

Záliba v oslavách, setkávání a soutěžích vedla také k navazování stálých vztahů mezi různými obcemi a mohla přispět k udržování jakéhosi „míru her“. Z města do města pak táhly skupiny, které se chtěly utkat a předvést ve slavnostním ustrojení v průvodech o desítkách či i stovkách lidí jdoucích za hedvábným praporem s barvami a znakem té které společnosti, za heroldem v tunice v týchž barvách, za zvuku bubnů a trubek v doprovodu pážat. Aby se prokázali a získali přístup na hostinu, každý dostal olověnou známku či žeton.

EDICE KAŽDODENNÍ ŽIVOT / SVAZEK 32.

JACQUES HEERS
SVÁTKY BLÁZNŮ A KARNEVALY

Z francouzského originálu *Fêtes des Fous et Carnavals*,
vydaného nakladatelstvím Librairie Arthème Fayard v roce 1983,
přeložila Helena Beguivinová.

Vydalo nakladatelství Argo, Milčova 13,
Praha 3, 130 00, argo@argo.cz,
roku 2006 jako svoji 882. publikaci.

Návrh přebalu a grafická úprava Robert V. Novák.

Odpovědný redaktor Martin Nodl.

Technický redaktor Milan Dorazil.

Sazba Studio Marvil, s. r. o.

Tisk a vazba PBtisk Příbram.

Vydání první.

ISBN 80-7203-777-3

Naše knihy distribuuje firma KOSMAS,
Lublaňská 34, 120 00 Praha 2, tel./fax: 222 510 749,
e-mail: kosmas@kosmas.cz
Knihy je možné zakoupit v internetovém knihkupectví,
které najdete na adrese www.kosmas.cz.